

եւ թէ՛ գրաւոր կերպիւ, բարոյակա-
նութեան, քաջասրտութեան եւ հայրենա-
սիրութեան դասեր՝ չմտածելով թէ՛ իւր
եւ թէ՛ ընտանեաց ազակոյութեան մա-
սին, նա բաւական մասը իղէպիտ
էր եւ լաւատես, զբաղած իւր հասարակ-
ութեան ցուերով, ապրելով գաղափարով
եւ գաղափարի համար՝ Սեր հասարակութիւնն
տակաւին դեռահաս է այդպիսի անզուգա-
կան մշակներին ըստ արժանոյն գնահատելու:
Թողնելով այդ ազգայն սերնդին, հարկ է որ
այդ բանն անէ հասարակութեան այն չնչին
մասը, որն կարող է՝ թէ եւ փոքր ծաւալով՝
թիւթեւացնել մեր հեղինակի ծերութեան վերջի
տարիները: Ըստ մեր կարծեաց շատ լաւ կ'իշ-
ենք, եթէ Աղսյանացի յորեկանին առթիւ
կազմված մասնատնոցի չբառարակէր նրա
տպած եւ անտիպ աշխատութիւնները թէ՛
յոցուտ կարգացող հասարակութեան եւ թէ՛
նոյն իսկ հեղինակին: Հայք աւելի կարծես
պատրաստ են իրանց նշանաւոր անձանց լաւ
թաղելու: արդեօք հ'ըր կ'զայ ժամանակ որ
մենք կարողանանք նրանց կենդանութեան
մասնակի մեր յարգանքն եւ երախտագիտու-
թիւնը ցոյց տալու, ինչպէս լուսաւորեալ
ազգերն են անում, օրինակ՝ Լեւոնցիք:

ԲՈՒ Բ. ԱՂԱՍԱՐԵԱՆ

ԳՐԺԵՐ ԵՒ ԹԵՐԹԵՐ

—o—

ՇԻՐՎԱՆԱԶԱԿԻՆԻ ԵՒ ԳԻՆԵՆԻՆ

Շիրվանզադէ այն սակաւաթիւ հայ զբաղեա-
ներէն է որոնք իրենց ներշնչանքներուն եւ
ուսումնասիրութեանց նիւթ կ'առնեն, ոչ թէ
միայն տարամեթօրէն հայ հասարակութիւնը
հետաքրքրող խնդիրներ՝ ինչպէս կ'ընեն մեր
զրոգներէն շատերը, այլ համամարդկային թա-
րոյական կամ ընկերական հարցեր: Իր իւրա-
քանչիւր գործին մէջ ճշմարտօտի հեղինակը
կը ձգտի մարդկային մեծ փրօպիւլս մը իր ու-
րոյն աշխարհայեցողութեան համեմատ քննե-
լու եւ անոր մասին իր լուծումը ներկայա-
ցնելու: Ոչ որ, ուստանայ իրապատկաններէն,
եւրոպական, — ու մանաւանդ ռուս — գրական-
նութիւնը ճանչցած եւ անկից ազդուած ըլ-
լալու ապագորութիւնը կը ներշնչէ այնքան
որքան Շիրվանզադէ: Վերջին գործը զոր
արտաբերած է Վեդիկէն, ի հանդէս կը բերէ

ընկերական-բարոյական շատ կարեւոր խնդիր
մը որուն տեղեկացած են արդէն Անանիանի
ընթերցողները՝ պ. Վանցեանի քննադատու-
կանէն: Թէպէտ Շիրվանզադէի գործը անոր
վրայ գրուած քննադատականներէն միայն կը
ճանչնամ, — ինչ որ, կը խոստովանեմ,
գործ մը ճանչնալու լաւագոյն եղանակը չէ, —
կ'ուզեմ սակայն քանի մը խորհրդածութիւն-
ներ ներկայացնել անոր մէջ երեւցած դաղա-
փարներուն եւ անոնց նկատմամբ եղած դի-
տողութեանց մասին:

Շիրվանզադէի «Ալավերդեան»-ը կը փչրէ այն
հինաւուրջ աւանդութիւնը որուն համեմատ
աղջիկը, կատարեալ ու «պատուաւոր» ամու-
սին մը դասնալու համար, պարտաւոր է իր
մարմնական կուսութիւնը անեղծ պահել:
Ալավերդեան կը մտածէ թէ քանի որ կնքը
ամուսնանալէ առաջ իր անարատութիւնը կոր-
սնցուցած էր՝ իրաւունք չունի պահանջել իր
կնոջմէն քացարձակ մարբութիւն: Պ. Վան-
ցեան, արձագանգ հանդիսանալով անշուշտ
հայ հասարակութեան ստուալ մեծամասնու-
թեան, օխալ եւ վառնալոր կը դտնէ Ալաւ-
վերդեանին այդ վեհանձնութիւնը, նկատե-
լով որ բնախօսական խորին տարբերութիւն-
ներ ինչպէս եւ ընկերական բարոյականի պա-
հանջը անհրաժեշտ կը դարձնեն աղջկան
կուսութիւնը ամուսնութեանէն առաջ:

Եթէ Շիրվանզադէ իր խաղով ուրիշ բան չէ
ուզած ցոյց տալ բաց եթէ որոշ խառնուած-
քով ու դատաւարակութեամբ ճանհատա՞ մը
հոգեկան մէկ տոամը, այսինքն հոգեբանական
արտասովոր պարագայի մը ուսումնասիրու-
թիւնը, պ. Վանցեանի քննադատութիւնը
անիրաւ է: Դրով մը իրաւունք ունի պատկե-
րացնել ամէն տեսակ վարպետութիւններէ,
խառնուածքներ, ձգտումներ ներկայացնող
տիպարներ, որքան ալ անոնք հակասեն ըն-
կերական պայմանադրութեանց սովորակ ն
կազմածքին, — բաւ է որ այդ տիպարներն
իրենք իրենց հետ արամբանական ըլլան եւ
կենդանի: Իսկ եթէ Շիրվանզադէ ուզած է
արդի ընկերութեան տիրող բարոյականին մէկ
կարեւոր կէտին դէմ ըրողքի ձայն բալձրա-
ցնել, իր հերոսին ընթացքն իբրեւ մամնուն
համար օրինակելի ընթացք մը ցոյց տալ,
նոր եւ աւելի ազատ բարոյական մը քարոզել,
այն առեւ իր խաղը իրաւամբ քննադատելի
կը դառնայ, բայց, ըստ իս՝ ոչ այնքան այն
տեսակէտով որմէ պ. Վանցեան նկատած է

զայն որքան ուրիշ, աւելի լայն տեսակէտով մը ։
Կը թուի սակայն որ մասնաւոր պարագայի
մը ուսումնասիրութիւնը չէ Շիրվանշաղէի
խաղը ։ Ալավերդեան իր կինը արարաքանդու
համար իբր գլխաւոր փաստ կը բերէ այն որ
ինչեւ ալ միեւնոյն ընթացած ունեցած է ա-
մուսնութենէն առաջ, եւ իրաւունք չունի
ուրեմն մեղադրել իր կնոջը «յանցանք» մը
դոր ինչեւ ալ զործած է ։ Ալավերդեան ընկե-
րակուն նոր բարոյական մը կ'ուղէ դրօշը, ։
բարոյական մը որ չ'ընդունիր այրեալուն նե-
րել ամէն ազատութիւն ամուսնութենէ առաջ
եւ կ'ընտրուի չնքնել ։ «Թշուղ խաղ» մըն է
հետեւաբար Շիրվանշաղէի խաղը, եւ իբրեւ
այդ՝ կարելի է անոր մէջ քննադատելի
կողմեր գտնել ։

Գլխաւոր քննադատելի կողմը՝ ըստ իս՝ այն
է որ Շիրվանշաղէի «նոր բարոյական» կանգ
առած է հինին դրան աղիւս եւ չէ նետուած
մինչեւ բուն «նոր»ը, որ առաջնորդն հետ այլ
եւս կապ չունի, չի կրնար ունենալ եւ՝ ամ-
բողջական ու կենդանի ըլլալու համար՝
պէտք չէ որ ունենայ ։ Շիրվանշաղէի հերոսը
կ'ընդունի ամուսնութիւնը այնպէս ինչպէս
արդի ընկերութիւնը զայն կ'ընդունէ ։ Իր
աշխատամտութիւնը միայն կը սահմանափակ-
ուի «անկուսութեան» մէջ (եթէ կարելի է
այսպէս ըսել) ամուսնացող էրիկ մարդուն եւ
կնոջ համար հաստատութիւն պահանջելու ։
Արդ, երբ մարդ կ'ընդունի ամուսնութիւնը
այնպէս ինչպէս արդի ընկերութեան մէջ
գոյութիւն ունի ան, Մարթան եւ պ. Վան-
ցեանը իրաւունք կ'ունենան կնոջ «մաքրու-
թիւնը» ամուսնական չնշքին ինքնաջարը նը-
կատելու, որովհետեւ իրօք այդ պայմանը ան-
հրաժեշտ է «արդի ընկերութեան» ըմբռնած
ամուսնութեանը անդժ ու ամուր պահպան-
ման համար ։

Արդի ընկերութեան ըմբռնումին համեմատ,
էրիկմարդուն՝ ամուսնութենէ առաջ՝ արդէն
«ապրած» ըլլալը ընկերական անպատե-
հութիւն մը չի ներկայացնէր, որովհետեւ
էրիկմարդը իր երեքտասարդական զբօսարհե-
րէն ոչ մէկ խորին հեռք հոգեկան ու մարմնա-
կան կարեւոր փոփոխութիւն մը չի կրնար իր
մէջը, մինչդեռ աղջիկ մը որ «ապրած» է
ամուսնանալէ առաջ, կ'ըրպարանափոխուած,
խաթարուած, իր էութեամբն ալլալուած
կը նկատուի ։ Այդ ըմբռնումը հիմնականօք ոչ
միայն այն բնախօսական պատճառներուն վը-

րայ դոր պ. Վանցեան կը յիշէր, այլ եւ
ընկերական այն աւանդութեանց վրայ որով
էրիկմարդը կինը նկատած է՝ զարհիւ է վեր՝
իբրեւ իր հանգրիւն համար շինուած էակ մը,
իրմէն ստորապատ եւ իրեն վերաբերելու սահ-
մանուած ։ Այս բարբարոս ըմբռնումը այնքան
արմատացած է մարդը մէջ, որ անոնց ա-
մենէն «յառաջադէմներն իսկ անդիտակցա-
բար զայն կը պահպանեն իրենց հոգեւոյն մէջ,
թէպէտ սքօղեալ ձեւերու տակ ։ Կինը վար-
ժուած է, արդի ընկերութեան մէջ, իր ա-
մուսինը դարձող էրիկմարդուն անցագրովը
չզբաղելու իր սէրը չի խանգարուի էրիկ-
մարդուն նախորդ տաքիանքներուն յիշատա-
կովը ։ Վերջ բաւէ իրին որ զայն ամուսնութե-
նէն յետոյ այնչաւ իրենը միայն զայն ։ Իսկ
էրիկմարդը վարժուած է իր ամուսինը դառ-
նալիք աղջիկը բացարձակապէս մաքուր ցան-
կալու Անաթոլ Թրանսի «հարմիր Շուշան»ին
Տըշարթին իսկ, որ զարգացեալ արուեստ
տաղու մըն է, առանց ամուսնացած ըլլալու
տրիկին Մարթէնի հետ՝ որուն տարիաժողն է,
անաւոր ստատապանք մը կը զգայ եւ մին-
չեւ անգամ կը բաժնուի էն կից այն օրն
ուր կ'իմանայ թէ իրմէ առաջ էն ունե-
ցած է ուրիշ սիրահար մը, զոր իտ-
րապէս սիրած է ։ Այդ նախկին սիրոյն յի-
շատակը ուրուականի պէս իր կանգնի տրիկին
Մարթէնի իր միջիւն, եւ անդուռք մը կը
բանայ իր եւ հնոր մէջեւ, հակառակ որ
վստահ է թէ էն այժմ միմիայն զինքը կը
սիրէ ։

Արդի ընկերութեան այդ ըմբռնումը լեցուն
է շատ մը հակասութիւններով որոնք կ'ապա-
ցուցանեն անոր մարդկութեան «աղայական»
չըջանին մէկ մնացորդն ըլլալը ։ Այսպէս ։
էրիկմարդը կը պահանջէ իր ամուսինը դառ-
նալիք աղջիկին՝ «մարմնական» կուսութիւնը
միայն, եւ հոգով արդէն ուրիշ մը պառ-
կանած ըլլալուն մեծ կարեւորութիւն չի տար ։
Նմանապէս, կուսութեան պակասը նշանա-
կութիւնը կը կորսնցնէ երբ ամուսնացող կինը
այրի մըն է, այսինքն արդէն կանոնաւորա-
պէս ընկերութեան պահանջած պայմաններուն
համեմատ ամուսնացած անձ մըն է, — կամ՝
յաճախ՝ եթէ հարուստ է, պարզապէս ։

Եթէ Ալավերդեան իրօք «աղաատմիտ» մը
ըլլար՝ ըստին բացարձակ իմաստովը, պէտք
էր արդէն որ երբեք «աղատու» չհամարէր, ի՞նչ
րեն ինչպէս եւ գիշերէն համար, ինչ որ ընու-

թեան արարական օրէնքին հպատակումը մըն է միայն, այդ «արարող» վախն է որ, արդի վայրագ ընկերութեան մէջ, ցամաքած ծագկի աճեալին հետեւի մը կը դատապարտէ այն բուրդը աղբիկները որ զեղեցիկ չեն, հարուստ չեն, ճարպիկ չեն, եւ հետեւաբար ամենաշուտ են երեքը ամուսին չգտնելու, Հարիւրաւոր մարդկային էակներ ապակեով կը մեղանչեն բնութեան օրէնքին դէմ՝ ընկերութեան ամբողջական պայմանադրութեանը հնազանդելու համար, Այսպիսիքանք, եթէ բացարձակ ազատամիտ մը ըլլար, փոխանակ Եւգենէն արգարապէնու, այն տեսութեամբ թէ ինքն ալ գործած է այն «յանցանքը» զոր էնոր կը մեղադրեն, պիտի ըսէր իր Մարթա քորջը, «էոյն իսկ եթէ ես բոլորովին մաքուր եղած ըլլայի որք ամուսնացայ Եւգենէն հետ, գարեհալ իրաւունք պիտի չունենայի էնոր անցեալին համար իրմէ հաշիւ պահանջելու, քանի որ էն ուրիշ մը սիրած է այնպիսի առեւտր մը երբ զիս չէր ճանչնար, երբ ինծի նկատմամբ ո եւ է պարտականութիւն չուներ, գիտեմ որ իմ կենսակիցս դառնալէն ի վեր իմն է միայն, զիս միայն կը սիրէ, եւ այդ ինծի կը բաւէ. ես շատ աւելի աղիւս, պարկէշտ, պատուաւոր կը համարիմ իմ կինս որ զիս չճանչցած՝ ինքզինքը յամենք է իր անկեղծօրէն սիրած էր անիկն, քան շատ մը կիներ որոնք կոյս ամուսնացած են եւ ամէն օր կը խորհն իրենց ամուսինը, Յանցաւորը Գաբոն է միայն, որ զինքը անկեղծօրէն սիրող աղիւլ մը գլխէ կանխելու զգուշիկ հաճոյքն համար միայն, վատարար օգոմուքը, է էնոր պատանակութեան տարփառաւորութենէն եւ զէնի վայելելէ յետոյ լքեւ է գձօրէն, Ես երեքը իրաւունք չունիմ Եւգենէն նկատելու իբրեւ էակ մը որ մնած է իմն միայն ըլլալու համար եւ որ պարտաւոր է իր կեանքին ամբողջ ընթացքին մէջ ինծի միայն պատկանելու. էն իմն է հիմա, այն միակ պատճառով որ կը սիրէ զիս. այն օրը որ դադրի զիս սիրելէ, էն իրաւունք օւնի ինչպէս հետանալու եւ իր կեանքն ուղղելու այնպէս ինչպէս պատշաճ կը դատէ» Եթէ վիճալ, էս Այսպիսիքանք ըլլար բացարձակ «ազատամիտ» մը, պիտի մտածէր թէ ինչ որ իրօք «յանցանք» մըն է Եւգենիին մէջ, իրեն հետ ամուսնանալէ առաջ ուրիշի մը հետ ապարած» ըլլալը չէ, այլ իրեն հետ ամուսնանալու ատեն ինքզինքն իրեն իբրեւ կոյս ներկայացնելով զինքը խաբար

ըլլալը, — որովհետեւ ճշմարտապէս «ազատ» մարդու մը համար, գերագոյն յանցանքը՝ խաբարութիւնն է,

Բայց եթէ Այսպիսիքանքն իր «ազատամիտ» թիւնը մինչեւ հոս հասցնէր, Շերվանդապէի խաղը պիտի սուշուէր թերեւս իրրեւ քրանստալ մը, եւ իրօք այդպիսի անտանալ ապատակ մտութեան մը իրագործումը՝ քայքայուի մը յառաջ պիտի բերէր Միգի ընկերութեան, Անշուշտ, բարձրէն դիտող իմաստասէր նալուածքի համար՝ ալէտք մը չէ ասի եւրեւկաւորաբար, այլ նոյն իսկ պէտք մը, — ինչ որ կ'ապացուցուի այն պարագայով որ «ապագայ» ընկերութեան ուրուագիծն արդէն սկսած է արդի ընկերութեան մաշած հիւսիքին մէջէն երեւալ, ամուսնալուծութեան յաղթանակով, որ «ապա» միութեան» նախակարգապետն է,

Շերվանդապէի խաղին հիմնական թերութիւնը, կը կրկնեմ, կը կայանայ իր երկզգիմի, տարտամ հանգամանքին մէջ. իբրեւ ազատամիտ վարդապետութեան մը արտայայտութիւնը՝ շատ երկչոտ քայլ մըն է ան. օր չի գոհացնիր անոնք որ ազատամտութիւնը կ'ուզեն մինչեւ իր արամարանութեանը ծայրը հասցնել եւ որ կը չեղէ միանգամայն աւանդականութեան պաշտպանները, որոնք ընդունուած սովորութեանց դէմ ո եւ է ըողոք՝ նոյն իսկ չափ թիկն» անխորժ եւ վտանգաւոր կը նկատեն, Շերվանդապէի խաղը անքննադատելի պիտի ըլլար եւ շատ վճիտ ու զօրեղ, եթէ ան ուրիշ հոգիի մը անձնակաւ տաւած ներկայացնելով շատանոր Առանցքը՝ կերպաբանական տեսութեանց մէջ մտնելու, Այսպիսիքանք կրնար իր քորջը ըսել. «Ես չեմ կարող զատուիլ Եւգենիէն, օրովհետեւ կը սիրեմ զէն, եւ որովհետեւ գիտեմ որ իմ ամուսինս գարած օրէն ի վեր էն ինձմէ ուրիշ փէլիլ չէ սիրած. հասարակութիւնը կարող է զիս ծաղրել, զիս անպատուած համարել. ես կ'ապրիմ ինծի համար, եւ ոչ թէ հասարակութեան. հասարակին կարծիքին գոհացում տալու համար, ես չեմ կրնար յանձնառու ըլլալ խորտակելու կեանքը կնոջ մը զօր կը սիրեմ, եւ իմ կեանքս միանգամայն օրովհետեւ ես չեմ կրնար արգիլել առանց Եւգենիին» Այս բոլորը պիտի ըսէր Այսպիսիքանք խորունկ տառապանքը մը հեծկտանքով թոյլ վտուած, — ինչու օր հովաթակ ամենին բոնն սիրայն, եւ նոյն իսկ ամենին անանգարակ ազատամտութեան, զարեւ է վեր էրեկմարդուն

հողերանութեանը մէջ արժանաւոր կապած եւ այլ
եւս բնագոյ զարման կարգ մը աւանդութիւն-
ներու եւ զգացումներու բերումովը, անխորժ,
չարշարող բան մըն է միշտ՝ իմանալը որ մե-
քած էակդ քեմէ առաջ ուրիշ մը սիրած է
արդէն եւ տոմար պիտի թաւալը սիրոյ զգաց-
ման ու այդ թունաւորին նախանձաւորութեան
միջեւ անցնող պայքարին շուրջը թիրեւս ալ
այդ է Շիրվանզադէի հերոսին հողերանու-
թեան հիմնաքարը, — եւ ընկերսիրական
պատճառարանութիւնները պարզապէս պա-
սրուակ մըն են զոր խեղճ Ալադիբեկեանը մէջ
կը բերէ հասկցնելու համար իր անողորմ
Մարթա քրոջը թէ չի կրնար ապրիլ առանց
հեղինակի, ինչո՞ւ զատառանք մը յայտնելու
նշարժ, պէտք է կարդալ խաղը ~~Մարթայի~~ անմեծ
արժանիքը՝ սակայն՝ այդ գործին, եւ զոր կա-
րելի է նկատել առանց զայն կարդացած ըլլա-
լու, անոր «թեյալգրականութիւնն» է, «Եւ-
դինէն» գործ մըն է որ մտածել կուտայ, վէճ-
կը յարուցանէ, — կեղեցիկ գործ մը ուրիշն է,

ԱՆԻՐԱՍԻՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Թորմէհտէ պ. Բամաջեան յուսանաւորած կը
թուի գիտական աշխատքին մէջ «գիւտ» մ'ընե-
լէ, ձեռնարկած է ուրիշ տեսակ — աւելի զիւ-
րին — գիւտերու շարքի մը, այն է «մատ-
նութիւններ» գտնելու, վերջին «գիւտը» Ե-
րէցեան սրբազանին փշշերուն շուրջը կը
սլքաւայ «Բանասէր» մարտի թիւը կը պա-
րուսակէր նախադրուած մը ուր «Աղգապետ-
եան»(1) ուսուցիկ ստանձնող ստորագործը ան-
հատ մը — որ թիրեւս ինքն իսկ Բամա-
ջեանն է, — Երէցեանը մասնաւոր կ'ընէր
ազգային զայրոյթին, ինքէ ոչ իրեն մասնաւոր,
զէթ անոր շատ մօտ բան է, «մակարոյց»,
տղրուկ, ռճրագործ, անկարգապահ, եւն, Ըստ
Աղգապետեանի՝ Երէցեան յանցաւոր է կիլի-
կիոյ կաթողիկոսութեան պաշտօնէն ընդուսեռ
չըլլալուն համար, յանցաւոր նախ՝ որովհետեւ
առաջուց չէ իմացութեան եղբիւր թէ արաճադիբ
չէ ընդունել այդ պաշտօնը, յետոյ՝ եւ մանա-
ւադ՝ յանցաւոր քրովմէտեւ հրաժարելուն
միակ պատճառը «Վոսփորի հեշտուն» եւ չա-
նաքի ափուսէնքիւն հեռանալ չուզելն է Ե-
ղբիւր» «Աղգապետեան» իր ամբողջ յօդուածին
մէջ ամեն յանցանք կը ընդցնէ Երէցեանին
վրայ եւ Պատրիարքը ամէն կերպով իրաւացի
կը գտնէ ։

Արդ, իրականութիւնը շատ տարբեր է այս
խնդրոյն մէջ՝ «Բանասէր» Աղգապետեանին
ցոյց տուածն է, եւ այդ իրականութիւնը ան-
հրաժեշտ է երեւան հանել, ոչ այնչափ քայ-
քայլու համար ողորմելի մը ինքնին աննշան
ամբաստանութիւնը, որչափ ազգին ծանոթա-
ցնելու համար Երէցեանի ընթացքին ներքին
շարժառիթները, որոնք անհունապէս պատու-
արեր են իրեն եւ կ'արժեն ճանչցուել ու զը-
նահատուել ։

Ընտրութիւնն առաջ, Երէցեան սրբազան
անուղղակի կերպով զգացուցած է որ զինքը
չընտրեն, այլ իրապաշտան սրբազանը, եւ հա-
մողուած ալ է եղբի որ ան պիտի ընտրուի, .
Երէցեան այդպէս վարուել է ոչ թէ այդ կա-
րեւոր պատշոնին խոյս տալու համար, այլ առ-
գէն կանխաւ գիտնալով այն պայմանները ու
րոնց մէջ Սուլթանը զինքը պիտի գնէր կա-
թողիկոսական աթոռին վրայ ։ Այդ պայման-
ներէն էին հետեւեալները. Սուլթանը կ'ուզէր
որ տաճկանայ հեկեղեցականներն այլեւս իշխի-
ածին չ'երթան՝ ըստ հ աւանդ սովորութեան՝
եպիսկոպոս ձեռնադրուելու, այլ Սիւ երթան
այսուհետեւ. Սուլթանը կ'ուզէր ասով Տաճիկ-
նայոց բարոյական կապը խզել Մայր Աթոռ-
ոին հետ ։ Մտածողներ կ'ընան ըլլալ որ Սոյո
աթոռը՝ պատմական որոշ շրջանի մը՝ ունեցած
է զերազկուտութիւն, եւ թէ այդ գերակուտ-
ութիւնը վերստանալ կ'ընայ այլ եւ այլ տեսե-
կէտներով մեզի օգտակար ըլլալ թիրեւս Դիտել
պիտի տանք որ այդ սիրուն անցեալին մէջ
Սոյո աթոռը գերակուտութիւն ստացած է հայ
ժողովրդին կամքովը եւ քաղաքական որոշ եւ
արդէն հաստատած պայմաններու թերմամբ,
մինչդեռ այս կերպարանափոխութիւնը
Սուլթանին հայալինջ քաղաքականութեան
մէջ խաղն է միայն, որ պիտի ձգտի Հայոց բա-
րոյական մեծ ուժերէն մին, իշխածինը, չէզո-
քացնելու, անանց Սոյո աթոռին ալ տալու
«իրական» հեղինակութիւն մը, Արդարեւ,
Մայր Աթոռին իրաւասութիւնները իւրացնող
այդ Սոյո աթոռը, Սուլթանին երկրորդ մէկ որու
չման համաձայն, կախում պիտի ունենար Պոսոյ
Պատրիարքարանէն, ինչպէս պարզ գտնաու-
կան առաջինորդարան մը, Երէցեան սրբազան
ինքզինքն անկարող կը զգայ զրեւելու իր ձեռ-
նադրման երգումին որով խոստացած է հաւա-
տարժ մնալ իշխածնայ աթոռին, եւ յետոյ
չ'ուզեր որ իր ձեռքովն ստորագրէ սահմանա-

փակումն այն իրաւասութեանց զոր կրկնկիտյաթոռ վայելած է դարերէ ի վեր (1) :

Իրողութիւնները զոր կը յիշեմ, անհերքելի են : «Բանասեր»ին յօդուածագիրն իսկ կը թուէ զանոնք : «(Երէցեան) գործողութիւնը սերով մը էջմիմանին կը փարէ՝ կ'ըսէ, եւ իր եպիսկոպոսական հաւատարմութիւնը մնալ կ'ուզէ : ... Ու ա'լ աւելի յառաջ երթալով, իր անդրդուելիութիւնը միանգամ ընդ միշտ ապացուցանելու համար չի խղճար է'ն վատ, ստոր միջոցին դիմելու, չուզեր հասկնալ թէ ի'նչպէս կաթողիկոսութիւն մը պատրիարք եպիսկոպոսի մը իրաւասութեան տակ կը զբառնուի » : Ուրեմն Բասմաջեանին համար ապուշտութիւն է տրուած ուխտի մը հաւատարմութիւն ունիլը, եւ վատութիւն է հայկական հին աւուրց հաստատութեան մը աւանդական իրաւասութեանց սեղաւտման գործակից դառնալու հակառակիլը ... Ո եւ է մեկնութիւն աւելորդ է : Անմիջ մը հանդէպ որ իր հորեկանն աղտոտութիւնը այսքան միայնակ անսովորութեամբ մը երեւան կը հանէ, ա'լ զգուհեք իսկ անհնար կ'ըլլայ զգալ արգահատանք միայն կ'ունենայ մարդ :

Կարելի է անուշտ վէճի զնեւ սա խնդիրը — Ա. Գեօք նախընթացին չէ՞ր որ երկու չարեաց փոքրագոյնին համակերպելով, փոխանակ ճըգելու որ Սոոյ աթոռը թախուր մնայ. երէց-

(1) Ժամարիտ է որ Մկրտիչ Քէֆօրգեան կաթողիկոսին օրով, «հանր ըմբոստ եւ անկարգ ձգտումներուն զէմ զնելու համար» : ինչպէս կը վեր մեղի մեր մէկ թղթակիցը, «ազգային ժողովը օրինաբար մը վաւերացուցած է, սեղմելով, վաշկանդելով Սոոյ կաթողիկոսը, այն աստիճան որ նոյն իսկ քահանայ մը ձեռնադրելու համար ստիպան է Պոլսէն արածուի թիւն խնդրել » : Ազգային ժողովը, անմ մը սանձելու համար, ազգային կարեւոր հաստատութեան մը իրաւասութիւնները սեղմելու արգել, անխնամ եւ ապօրինի որոշումը տուել է. եւ շատ բնական է որ Սուլթանը ուզէ հիմա օգտուիլ այդ ազգական փնա որոշումէն, նոյնչափ բնական է սակայն որ երէցեանն սրբապան ալ չուզէ անձնապէս նորարարութիւն այդ կատարուած սխալը, եւ, արգի պայմաններուն մէջ, Սուլթանին եւ Օրմանեանին մէկ կապկպուած գործիքը, մէկ կաշկանդուած պաշտօնեան դատաւի : Շատ բնական է մանաւանդ որ, — եւ հոգ է իր հրաժարականին զիմաւոր շարժումից, — երէցեանն սրբապան մերժէ Սուլթանին հանձնի ըլլալու համար էջմիմանայ աթոռէն վերջնապէս կտրել տաճկանայ հասարակութիւնը :

եւս սրբապան ընդունէր այդ պաշտօնը վերոյիշեալ պայմաններուն մէջ, սպասելով որ լաւագոյն օրեր գային նախկին պայմանները վերահաստատել, եթէ լուրջ եւ աղնիւ անմ մը — «Բանասեր» Քարոզած բարոյականէն բռնալորովին տարբեր բայտ յայտնով մը տողորուած, — խնդիրը բար ձեւով վէճի զնէր, եւ այդ տեսակէտով քննադատելի դառնէր երէցեանն սրբապանի թաքթիքը, այդպիսի քննադատութիւն մը կրնար հասկնալել ըլլար, թէպէտ ոչ ճիշդ, ոչ ճիշդ՝ որովհետեւ ոչ միայն սկզբունքով անաղնիւ բան մըն է դիւանագիտութեան պատրուակով կրօնականի մը — ինչպէս եւ ո եւ է աննի մը, — ներքի որ իր ուխտին, իր երդումին գրծէ, այլ եւ շատ անխնամ է ազգային անանդութեանց իսթարուած դիւրաւ ընդունելու մղել ազգային գործիչ մը՝ եւթադրական օգուտներու յոյսով . լաւագոյն է ըստ իս որ Սոոյ աթոռը զեռ պարագայ մնալ ատեն մը, կամ ուշմը տեղապահուով մը կառավարութիւն, — սպասելով լաւագոյն օրերուն, որ պիտի գան ո'չ սուլթաններուն քմահաճոյքովը, ո'չ իսկ կաթողիկոսներու ներկայութեամբը, ալ շնորհիւ այն արմատական ճիւղին զոր պարզեք ուսնինք կատարելու, — քան թէ այդ աթոռը պարզապէս լեցուն պահելու երեւակայական օգուտին սերունջ՝ ազգային դարաւոր աւանդութեանց քայքայումին համար Սուլթանին տաած ժափաքին մեղսակցել :

Երէցեանն սրբապան շատ լաւ վարուած է — Ահա ինչ որ մեզ կը գրէր ասկէ մէկ երկու ամիս առաջ իրազեկ անմ մը՝ այդ մասին .

«Երէցեանն՝ ընտրութեանն անմիջապէս յետոյ՝ նախ եւ առաջ մտածեց հրաժարել, բայց իր ամէն կարգի բարեկամաց յորդորմանց, ստիպմանց եւ աղերսանքի չկարենալով դիմաւոր, խոտաւացաւ յարցել ժողովրդին ձայնը : միայն թէ պատրիարքին հետ տեսակցած միջոցին, երկծիք յայտնեց թէ պատրիարքը պէտք է անխղճաբար աշխատի ազգային բնոյ ժողովը գոճմարել եւ հոն վաւերացնել փալ ընտրութիւնը, որ արդէն ազգ. ժողովը զգածէն տարբեր ընտրական եղանակով մը կատարուած էր : Գիւրդ սրբապան չէր ուղիւ վաւերացուիլ իրեւ. սոսկական վանահայր մը մէկ քանի աշխարհականներէ եւ երկու եպիսկոպոսէ ու երկու քահանայէ կազմուած խառն ժողովէ մը որ մեծամասնութիւնէ գուրկ՝ արդէն իսկ պատկերացում մը էջ ազգային կամբքին : Գիւրդ սրբապան կը պահանջէ նաեւ որ իր մեկնումէն առաջ որոշուի եւ ճշգուր իր իրաւունքներուն եւ պարտականութեանց սահմանը, զծուր իր յարաբերութեանց աստիճանը, եւս կ'ուզէ որ

Ստոյ կաթողիկոսութիւնը թէ՛ Պոլսոյ եւ թէ՛ Էջմիածնի հետ ունենայ այն յարաբերութիւնները զոր ունի Սրբաւարդ՝ պատրիարքութիւնը որ աղաւթ է իր թիւմին մէջ։ Պատրիարքը չ'ուզիր եւ ոչ իսկ փորձ մը ընել ժողով գումարելու կամ գոնէ խառն ժողովոյ պահանջաւ անդամայ թիւը լրացնելու եւ անոնց հետ համախորհուրդ կարելի եղած տնօրէնութիւնն ընելու։ Ասկից դատ կը յաւակնէ՝ նոյն իսկ այժմէն իշխանական հւշկեր տանիլու եւ կաթողիկոսն իրեն ստորագաս ընելու, որու մէկ նմուշն էր խառն ժողովոյ կողմէ՝ զրկուած պատգամաւորութիւնը, որ ամբողջովին կտաւաւարական պաշտօնականի կազմուած էր։ Եւ որովհետեւ Գէորգ սրբազանի բանաւոր եւ օրինաւոր առաջարկութեանց քաղաքական գոյններ տալ կը նկրտուէր, ուղղակի եւ անուղղակի պաշտօնական ղեկնուցումներ է ըլլալին իրեն, Գէորգ սրբազան պատգամ սկսեց իր անմիջն անբաւականութիւնը պատրուակ բռնելով պնդել իր հրաժարականին վրայ։ »

Ինչպէս է որ երբ Հայ մը աշակերտ չիտակ եւ արքա ընթացք մ'ուսնեայ, պիտի գտնուին Բաքմաջեաններ որ գայն պիտի ծաղիրեն, անապիւն, ցեխոտեն։ Թող երէցեան սրբազանը չտխրի սակայն, իրեն համար այնքան պատուաբեր է Բաքմաջեանէ մը նախադասութիւն, որքան Սրմանեան պատրիարքին համար անպատուարելի է Սուլթանէն չգանշան ընդունիլը։

Ա. ՉՈՊԱՆԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՐՈՒՆԵԱՆԻ ԵՐԵԿՈՅԹԵՐԸ

Հայկական արուեստի երեկոյթը տուաւ բարոյական այն արդիւնքը զոր կը ցանկային անանայ զայն երկամկերպողները։ Այն ուղի որ օտարազգիները որ ներկայ էին, մեկնեցան յարգանքով տողորուած գէպի ի հայ ցեղին քաղաքակրթական յատկութիւնները, որոնք շատ նուազ ծանօթ են քաղաքակրթութեան յաւերճին մէջ քան հայկական առաջապանքը եւ որոնք շատ աւելի փոքր տեղ մը կը ըսնեն օտարներու մեղք համար ցոյց տուած համակրանքին մէջ քան մեր յարչարանքերուն ազգայն արգահատանքը։

Ստացուած արդիւնքը շատ աւելի մեծ պիտի ըլլար ազանկապէս՝ եթէ կարգ մը անախորժ անակնկալներ — եւ օչ ին արտակարգ աննշապատութիւնը մանաւանդ, — արգելած չըլլային երեկոյթին ներկայ գտնուելէ շատ մը կարեւոր աննշապատութիւններ որոնք որոշապէս խոտաղած էին զալ երեկոյթին, — ինչպէս պ. պ. Ա. Ֆարսն, Ռոմէ Մարքս, Կիւսթավ Ժեֆերուս, Էմիլ Գարիէր, Բարձրաբ, Պերար, Լալիս, Է. Ֆակէ, Էւն, Էւն, Բայց շատեր, որոնք չկրցան զալ, իրենց համակրութիւնը յայտնած էին առաջուց այդ երեկոյթին համար, կամ զալ չկրնալու իրենց ցաւը. պ. պ. Բուանքարէ, Նախկին Նախա, Բար, Կապիթէլ Մոն, Էնսթիթիւի անդամ, իրենց չնորհակալութիւնը յայտնած էին իրենց զրկուած հրաւերին համար. պ. Լեւոնովը արժանեաւոր հետեւեալ երկուողը զրկած էր։

«Լեւոնովը որ փոխմանն իր շնորհակալութիւնները կը յայտնէ պ. Չոպանեանի ղեկքը հրաւերած ըլլալուն հայկական արուեստի երեկոյթին որուն շատ հանդիմանքով ներկայ պիտի գտնուէ։»

Տիկին Ալֆոնս Տոմէ իր շնորհակալութիւններն յայտնած էր իրեն զրկուած հրաւերին համար, եւ իր ցաւը որ չպիտի կարենար ներկայ գտնուիլ, այդ իրիկունն արդէն արամաղած ըլլալով. նմանօրինակ նամակ մը զրկած էր պ. Բոլ Լուպէ, Ֆրանսական Հանրապետութեան նախագահին որդին։

«Յարգելի շնորհակալ եմ ձեր հրաւերին համար. մեծ հաճոյք պիտի զգայի ներկայ գտնուելով ձեր երեկոյթին քայքայ վայր իրիկուն ըսնուած եւ շատ իր յաւերճ որ չպիտի կրնամ ծափահարել ձեր հայրենակիցներուն դործերը։»

«Ռեդիս տէ Ռեդիս» ի տնօրէն պ. Ժան Ֆիւսո, պ. Մարտէլ Սանպա, Ժանօթ հայասէր երեսփոխանը, պ. Պուրկօ-Ժիւքուտը, մեծանուն երաժիշտը, համակրական երկուողներով իրենց ցաւն յայտնած էին որ չպիտի կարենային երեկոյթին ներկայ ըլլալ՝ այդ թուականին Բարիզէն հեռու գտնուելու ստիպուած ըլլալով։

Պ. Բոլ Ասան կը գրէր հետեւեալը․

«Հրաւեր պիտի ըլլայի ներկայ գտնուելով ձեր երեկոյթին. քայքայ Չոպան Պրեմիայն պիտի ըլլամ, եւ խորապէս կը ցաւեմ որ չպիտի կարենամ անձամբ յայտնել սրտապէս զգացումներս։»

Պ. Էրնէսթ Լա ժէօնէ, որուն հրաւիրագիրը, «Ժուրնալ» ի նաւթէն զրկուած, երեկոյթէն որ մը ետքը հասած էր իր ձեռքը, հետեւեալ կը գրէր․

«Կտաւ եմ ձեր սքանչելի երեկոյթին ներկայ գտնուելու կրցած ըլլալուսը։»

Հակառակ յալանդակ օգին, խուռն բազմութիւն մը կիսած էր սակայն երեկոյթին, մեծ